

KOVÁCS ESZTER

CONCHA GYŐZŐ A POLITIKAI SZABADSÁGRÓL

Bevezetés

■ Jelen írásom egy nagyobb ívű kutatás első eredményein alapul, amely már a munka kezdeti szakaszában részben eltávolodott a téma alapötletétől. Montesquieu magyarországi recepcióját kívántam tovább vizsgálni, arra a kérdésre keresve a választ, hogy Montesquieu miként hatott a magyar gondolkodókra a „politikai” fogalmának kérdésében. A téma feltérképezése során derült ki, hogy mind Eötvös Józsefről, mind Concha Győzőről kevés szó esett a Montesquieu-recepcióval foglalkozó eddigi munkákban.¹ Ennél is fontosabb új felvetés volt, hogy Eötvös és Concha e kérdésben összevethetők, hiszen eltérően határozták meg a politikai szabadságot, és Montesquieu-t is eltérően használták fel ebben.

A kutatás jelenlegi szakaszában mindamellett nem áll módomban részletesen összevetni a két magyar gondolkodó álláspontját, hiszen Concha Eötvöst érintő kifinomult és tiszteletteljes kritikáját nem lehet kezdeti elemzések alapján biztosan elhelyezni a magyar politikai eszmétörténetben. Nem követem végig továbbá ezúttal a szabadságfogalmat Concha igen terjedelmes életművében, hanem az 1894-ben a *Budapesti Szemlé*ben megjelent, egy évvel később

**...az embernek
mint egyednek,
és az emberiségnek
mint egésznek
szabadnak kell lennie
a kiteljesedéshez.**

A tanulmány az OTKA K 143251 azonosító számú projekt keretében, a Kulturális és Innovációs Minisztérium Nemzeti Kutatási Fejlesztési és Innovációs Alapból nyújtott támogatásával, az NKFI Hivatal által kibocsátott támogatói okirat alapján valósult meg.

a *Politika* című munka első kötetének szabadságfejezetét alkotó írására, *Az emberi eszme mint szabadság* című esszére szorítkozom.²

Tanulmányom első felében Concha műfajválasztását és módszertanát vizsgálom meg, az általa használt fogalmi mezőt veszem szemügyre, valamint a történetiség és az általános érvényű meghatározás igényét. Ezek után térek rá arra, hogyan választja szét Concha létezésünket emberi és politikai dimenzióra, egyénre és közre, jóllehet, az elkülönítés elméleti, hiszen e dimenziókat folytonos kölcsönhatásban képzelem el. A harmadik részben vizsgálom közelebbről, milyen szerepet játszik Concha szabadságfogalmában Montesquieu.

Az elődök és az új szabadságfogalom

■ Mint említettem, Concha életműve terjedelmes, több évtized munkájának eredménye. Az 1894-ben közzétett szabadságfogalmat távlatokban érdemes lenne az életművön átívelő módon is vizsgálni, illetve a korszak más magyar szerzőinek meghatározásaival összevetni. Ezúttal azonban az 1894–1895-ös pályaszakasz gondolatait tekintem át. A ma már ritkán olvasott, de a saját korában figyelmet keltő írást már első ízben olvasva rögtön egyértelművé válik, hogy Concha nem szorítkozik teljesen egyik elődjére sem, tehát nem filozófiatörténeti tanulmányról van szó, hanem saját szabadságmeghatározást kíván adni. Bár az esszé a *Politika* első kötetében találja meg végleges helyét, Concha a fogalom politikai értelmezésébe bizonyos mértékben visszacsempészi a metafizikát, nem tisztán jogtudósként vagy politikaelméleti íróként vizsgálja a kérdést. 1894-es írása – a műfaj kérdésére míg visszatérek – nem kifejezetten kutatás a szabadságfogalom alakulásáról, hanem egy tézis részletes vizsgálata történeti és kortárs fejtegetések ötvözésével. E tézis azt mondja ki, hogy egyén és köz szabadsága egymást feltételezi, egymást erősíti, és csak együtt lehetséges.

Egy politikaelméleti írástól meglepő módon azonban a cím a szabadságot nem jogokban, hanem más entitásban, jelen esetben egy ideában jelöli ki. Concha a szabadságot az emberi eszme megvalósításaként próbálja megragadni, ezzel talán megalapozva egyes későbbi kritikákat gondolataival szemben. Mint kifejti, a kiteljesedés, megvalósulás ideája egyéni és kollektív szinten is jellemzi a szabadságvágyat, így a szabadság több mint az elnyomástól való mentesség. A további magyarázat érdekében Concha először elkülöníti az „emberi” és a „politikai” dimenziót, majd megpróbálja összeegyeztetni őket. A „politikai”, vagyis közösségi létmódnak az emberiség szabadságát kell megeremtenie, azonban nem szabad akadályoznia az egyéni akarat vagy akaratok érvényesülését sem.

A szöveg könyvfejezet változatában még inkább láthatóvá válik az emberi és politikai dimenzió megosztott szerepe. Concha könyvében a szabadságról alkotott gondolatok az emberiről, az egyénről, a közösségről, az emberi eszméről szóló fejtegetéseket követik.³ A szerző a kétkötetes munka elején az emberi dimenziót határozza meg, elkülönítve a „természeti”, az „emberi” és a „politikai” létmódot. A legutolsót a felemelkedés jellemzi, a végtelen felé irányulás, ennek pedig szerves része a szabadság. Concha indirekt „politikai” fogalma tehát pozitív, nem közelíthető a hatalom megszerzésére és gyakorlására irányuló, pragmatikus, esetleg cinikus „politikai” fogalomhoz. Térjünk vissza azonban az írás önállóan megjelent változatához.

Érdemes feltenni a kérdést, hogy műfaj és szemlélet szempontjából minek tekinthetjük az 1894-ben megjelent szöveget. Bár terjedelmére nézve hosszú ta-

nulmány, szerkezetében és gondolatmenetét tekintve inkább esszéisztikus. Concha először történeti áttekintést ad, aztán felvázolja saját nézeteit, majd újra történeti áttekintésbe kezd. A történeti összegzés nem feltétlenül precíz hivatkozásokon alapul, helyenként inkább olvasmányemléknek, benyomásnak, oktatói munka felidézésének tűnnek az ezzel kapcsolatos megállapítások. Concha mozgásban tartja a nagy elődök szabadságmeghatározásait, de továbbviszi azokat saját definíciója felé is. Az írás egyes pontokon vita Eötvös József Concha által méltatott ám helyenként túl individuálisnak ítélt szabadságkoncepciójával. Eötvös az a gondolkodó, aki a kérdéshez nemzetközi szinten is értékelhető gondolatokat adott hozzá, ám – Concha véleménye szerint – nem oldotta meg a problémát.

Concha alapgondolata, hogy azok a szabadságértelmezések, amelyek az egyén jogait helyezik a közösség érdeke elé, vagy – éppen ellenkezőleg – a közösség érdekében visszaszorítják az egyén jogait, rossz irányba vezetnek. Mivel az emberi élet egyéni és közösségi szempontok összessége, a szabadság kérdése mindkettőre vonatkozik. A történeti áttekintés sok esetben azt vizsgálja, hogy ki miért tévedt rossz útra az értelmezésében, mely értelmezések milyen veszélyt rejthettek, kik voltak mérsékeltebb, és kik voltak radikálisabb gondolkodók. Concha mindamellett nem támadó stílusú szerző, és még azok érdemeit is elismeri, akikkel ilyen vagy olyan ponton nem ért egyet. Az egyéni és közösségi szempont egyensúlyát legradikálisabban felbontó irányzatoknak a tudományos pozitívizmus politikai következtetéseit és a szocializmust látja. Véleménye szerint ezek a mozgalmak a közösség érdekében mesterségesen egyenlővé tennék, és ezzel megfosztanák szabadságától az egyént. A pozitívizmus kapcsán azonban csupán Auguste Comte (Comte Ágost) nevét említi, a szocializmus kapcsán pedig nem nevez meg szerzőket.

Concha a kereszténységnek ellentmondásos, de pozitív szerepet tulajdonít a szabadság értelmezésében, azonban az is további kutatómunkát igényel, hogy ebben hogyan helyezi el a protestantizmust. A kereszténység azért meghatározó a szabadságfogalom történetében, mert egyszerre helyezi előtérbe az embert, és egyszerre szólítja fel a vallási értelemben vett engedelmességre. Bár a hatalom által üldözött vallásként született, később megállapodott a politikai hatalommal, felosztotta az irányítást a világi és a lelki élet felett. A kereszténység hatása így egyszerre egyéni és közösségi.

Concha a kereszténység fő újító hatását a pozitív felől a negatív felé tett váltásban próbálja megragadni, bár a berlini kategóriák (lásd később) használata 1894-es írását vizsgálva természetesen anakronisztikusnak tűnhet (hogy miért nem az, arra még visszatérek): „A szabadság a kereszténységgel uralomból az uralom alól való mentességgé lesz arra nézve, a mi a legegényibb a belső életre.”⁴ Azt is mondhatnánk, Concha gondolatát parafrázálva, hogy a kereszténység az Isten-ember kapcsolat révén a belső szabadságot, a hit szabadságát emelte ki, és nem buzdított a világi értelemben vett hatalommal szembeni ellenállásra.

Mint említettem, Concha 1894-es írása kísérlet a metafizikai értelemben vett szabadság és a politikai szabadság összeegyeztetésére. A kérdés metafizikai vonatkozása itt azonban nem a szabadakarat-vita felélesztése, a szabadság szemben determináltság kérdés megoldása, hanem az a megállapítás, hogy az ember véges voltában is az emberiség végtelen szellemi kiterjesztésére törekszik. Bár a politikai szabadság nem metafizikai kérdés, hanem annak függvénye, hogy a politikai közösség hogyan teremti meg saját irányítását, és milyen jogokat biztosít

tagjainak, Concha nem tekinti ezt szigorúan leválasztható kérdésnek a véges és végtelen, a cél és eszköz, az ember és univerzum kérdéseiről.

A szerző megközelítése azonban az elvont fogalmak, mint véges és végtelen, eszme és megvalósítás, használata ellenére is politikaelméleti. A „köz” egyrészt korlátoz, másrészt jogokat ad, és ennek egyensúlyban kell lennie. A szabadság azonban nem csupán cél, hanem feltétel is. Concha az emberi lény politikai értelemben vett létezését, akár egyénként, akár a közösség tagjaként, komoly mértékben a szabadság függvényének tekinti. A szabadság léte és lehetősége tehát a politikum előfeltétele, de egyben a politikai berendezkedés célkitűzése is. Concha mindamellett egy formális szabadságdefiníciót is ad.

Concha szabadságmeghatározása Isaiah Berlin felosztása szerint⁵ pozitív, mert a szabadság erő, nem csupán az akadályoktól vagy a beavatkozástól való mentesség. Concha egyébként le is írja, több mint fél évszázaddal Berlin híres esszéje előtt, a „negatív szabadság” és „pozitív szabadság” kifejezéseket. A negatív szabadságot a teremtő, önmeghatározó szabadság ellentétéként érti, így a negatív szabadság pusztán az elnyomás hiánya. Concha szerint az ókori szabadságértelmezés annyiban volt pozitív, hogy uralmat jelent, nem akadályoktól való mentességet, még akkor is, ha az egyénnel szemben a köz ereje, uralma került előtérbe. Ebből következik, hogy az egyént előtérbe állító szabadságértelmezések nem feltétlenül pozitívak, mint ahogy a politikai közösség szabadságát előtérbe helyező nézetek nem feltétlenül negatívak. Concha esszéje mindamellett nem vezet végig következetesen a negatív és pozitív szembeállítást más felosztással összevetve, és – magyar nyelvűsége mellett – talán ez is magyarázatot adhat arra, hogy Isaiah Berlin tipológiájával ellentétben, amelyet máig is elemzési modellként használnak, nem kapott figyelmet.

Concha használja ezenkívül a „természetes szabadság” fogalmát is. Azt érti alatta, ha valamely lény állapota egyezik annak lényegével, és erői háborítatlanul jutnak érvényre.⁶ Az egyéni szabadság, természetes szabadság, köz szabadsága, a köz szabadságával átfedően értelmezett, azzal szinte szinonim politikai szabadság, negatív szabadság és pozitív szabadság fogalmait azonban nem vezeti végig következetesen írásában, bár definiálja őket, nem egy helyen szerepelteti őket, hanem a szöveg különböző pontjain, ami szintén az írás esszé-jellegét erősíti, és rendszerszerűségét gyengíti.

A hosszú szöveg természetesen nem korlátozódik egyetlen meghatározásra. A formai értelemben definíciónak tekinthető, és ezért később viszonylag gyakran idézett szöveghely a következőképp hangzik: „A szabadság emberi értelemben uralmat jelent, amellyel az ember a maga eszméjét önfelismerte s önmeghatározta korlátok közt külsőleg valósíthatja, s azt tovább módosíthatja.”⁷ Mint látni fogjuk, Concha politikai értelemben árnyalni fogja ezt a meghatározást.

Egyén és köz, „emberi” és „politikai”

■ Mit jelent az „emberi eszme” Concha írásában? Az akaratszabadság tisztán metafizikai kérdése nem jelentheti szemében az emberiség kiteljesedését. Concha ezenkívül az elme szabadságának etikai keretén is túllép, mert azt belső folyamatnak tekinti, és nem tényleges, a közösségi létmódban megteremtett szabadságnak. Nézetei szerint az egyén a köz szabadsága nélkül, a köz az egyén szabadsága nélkül nem lehet szabad. A kiegyensúlyozás mellett a kölcsönös függés elvét hangsúlyozza. Azonban a szabadság nem állapot, hanem küzdelem,

amelyben az egyes ember véges eszközökkel, saját véges voltának tudatában törekszik a végtelen felé, és ezt teszi a közösség is.

A fentebb idézett formális meghatározásból látható, hogy Concha külső folyamatra tekinti a szabadság megvalósulását, tehát a megvalósítás nem állhat meg sztoikus belső lelki szabadságnál. Concha ebben az értelemben semmiképp nem vallásos gondolkodó. Mint mondtuk, a szabadság a szemében több, mint mentesség a beavatkozástól, a szabadság nem korlátlan, azonban a korlátoknak tudatosnak és racionálisnak kell lennie.

Az esszé jellemző módszere, hogy elkülönít, utána mégis összeköt. Concha elkülöníti a szabadság emberi és politikai jelentését, aztán újra összekapcsolja, hiszen a közösség csak akkor tudja biztosítani tagjainak szabadságát, ha figyelembe veszi az erről alkotott általános emberi ideát. Az egyén és a köz nem diakronikusan különül el, az egyén nem a közből vált ki, és nem is elszigetelt egyének hozták létre a közt, hanem ezek az emberi lét eleve létező kiegészítő formái. Concha ebben az értelemben száll vitába Rousseau gondolataival is.

Mint említettem, Concha nem lexikalizálja a „politikai”-t, azonban a szabadság fogalmát egyéni szabadságra és politikai szabadságra osztja, az utóbbit a „köz” szabadságaként érti, és a politikai lét kulcskérdésének tekinti. A politikai szó így számos helyen a közösségi szinonimája. A szerző terminológiája mai szemszögből annyiban meglepő, hogy valójában mindkét fajta szabadság, az egyéni és a közösségi is, a politikai szabadság (*political liberty*) fogalmához tartozik, egyik sem a metafizikai értelemben vett szabadság (*freedom*) részkérdése. Az egyén szabadsága és a köz szabadsága összefügg, az egyik biztosítása a másik rovására mehet, így a legélhetőbb politikai berendezkedés az, ahol a kettő között egyensúly alakul ki. Concha nem fogad el olyan értelmezést, amely a szabadságot a korlátatlansággal azonosítja. A köz és egyén kölcsönhatás szerepe éppen az, hogy a kétféle szabadság egymást korlátozza.

Concha számára a politikai, vagyis a „köz”, az emberi létezés „alakzata”: „A közben az emberinek egyetemessége, végtelensége, az egyénben sajátossága, végessége működik kiválóképen.”⁸ Írásában áttekintést ad arról, hogy mely gondolkodók rendelték alá az egyént a köznek, vagyis az „emberi”-t a „politikai”-nak, vagy fordítva. Az államnak, a városállamnak adott például prioritást Plátón és Arisztotelész. Míg a kereszténység Concha szerint az egyénre tekint, bár az emberi akaratot is az isteni akarat eszközének tekinti (lásd Concha fejtegetését Ágostonról), Hobbes az államot mesterséges egyénként gondolta el, amely az egyének közötti rendet biztosítja.

A szöveg mintegy kéttucatnyi szerzőt említ vagy értelmez, bár a hivatkozások gyakran csupán utalásértékűek, és jelöletlen referenciák is előfordulnak. Gyakran csak a szerző nevét olvassuk, de Concha ennél pontosabban nem hivatkozik. Megfogalmazása alapján, ha nem jelöli, nem minden esetben lenne könnyű a forrás pontos helyét azonosítani, hiszen több ízben nem is egy szöveghelyre utal, hanem egy-egy gondolkodó szabadságfogalmát, a fogalom hangsúlyait kommentálja.

Írásában újra és újra az ellentétes tendenciákra mutat rá, vagyis arra, hogy a szabadság-értelmezések történetében váltakozik az egyénre vagy a közösségre fordított figyelem. Az individualizmus túl sok teret adna az egyéni törekvéseknek, vágyaknak, így az egyenlőtlenséget erősíti, vagy az egyének közötti ütközések számát és súlyát növeli. A szocializmus azonban az egyéneket mesterségesen egyenlővé tévő és ezáltal a szabadságot visszaszorító irányzat. Concha sze-

rint az egyén szabadságát csökkentik a nemzeti törekvések is, a nemzeti érdek gondolata, a nemzetiségi törekvésekben pedig a nemzetiség kollektív egyedként jelenik meg az államon belül. Azonban az állam nem cél, hanem funkció az ember szolgálatában, az „országzás”, az irányítás, nem a szabadság ellentéte, hanem annak biztosítója kell hogy legyen.

A szöveget olvasva, az lehet a benyomásunk, hogy Concha a 19. századot, még ha nem is minden elemében, visszarendeződő, a korábbi vívmányokat elvető korszaknak látja, a 18. századi filozófiák közül a mérsékelttebbeket méltatja, ám kritikus szemmel nézi a felvilágosodás egyenlőségkultuszát, hiszen az egyéni törekvések szabad volta nem egyenlő eredményekhez, sikerekhez vezet. Concha nem szorgalmazza továbbá – legalábbis ezen írásában – az állam és egyház szétválasztását, a vallást azonban nem tekinti olyan erős szervező erőnek, mint a magasabb szintű struktúráként értelmezett közt.

A történeti áttekintés szerint a szabadságeszme változását hozta magával az, hogy a kereszténység hirdette az isteni akaratnak való engedelmisséget, de kezdetben szemben állt a Római Birodalommal. Az üldözött vallás szerepéből kilépve viszont világi és egyházi hatalomra osztotta az irányítást. Concha rámutat arra, hogy – lévén az egyház és az állam szemében más-más a hatalom – más-más a szabadság is. Diszkréten utal arra, hogy a túlvilági üdvözülés az evilági szolgátság mellett érv is lehet, ezért a hit nem mindig állt a szabadság szolgálatában. Összeségében mégis a keresztény tanok meghatározó voltára utal a szabadság kérdésében, hiszen az emberit középpontba állító vallásról van szó. Concha szemében a protestantizmus – mivel összeköti a vallási és világi célokat – az államot erősítette meg, és ezért az abszolút monarchia hatásával egyirányban haladó hatást fejtett ki: „Az állam és egyház ellentétének, a kétféle szabadság küzdelmének folyamatát az abszolút királyságok s a protestantizmus kifejlődése a XVI. században fejezik be. Az abszolút királyságok és a vallási és világi célokat összefűző protestantizmus az államnak mint az ember egyetemes céljait felölelő szervezetnek megeremtői.”⁹⁹

Concha azon viszont átsiklik, vagy figyelmen kívül hagyja, hogy az abszolút monarchia államvallása sok esetben a katolicizmus volt. A kérdéses szöveghely pontos értelmezése, a politikai protestantizmus kérdéskörében való elhelyezése ezért további kutatást igényel.

A szöveg esszéjellege mellett érdemes szót ejteni Concha szóhasználatáról is. Terminológiai megoldásait helyenként nem csupán következetlennek találhatjuk; azt is láthatjuk, hogy szókészlete a mai terminológiával nem harmonizál, újításai ugyanis nem maradtak fenn, nem terjedtek el széles körben a magyar politikai irodalomban. Szóképzései nem csupán szokatlan átültetések, hanem a meghatározás részét képezik, akár sikeresnek érezzük őket, akár nem. Szerepel köztük a „szükségképiség” (a dolgok természetéből szükségszerűen következő viszony), amely Montesquieu-t idézi, és a „szabadtalanság”, amely a mai angolban használatos *unfreedom* fogalmának megfelelője lehet.

A montesquieu-i inspiráció

■ Concha esszéjében Montesquieu központi helyet foglal el. Nem csupán azért, mert közel két oldalt szán gondolatainak elemzésére, hanem mert több ponton is egyetért francia elődjével. Concha számára Montesquieu az, aki az egyén szabadságát és a köz szabadságát csak együtt tartotta lehetségesnek, a tételes tör-

vényt pedig az igazságosság elvéből vezette le, hiszen a francia gondolkodó szemében a törvény ideális esetben a dolgok közötti viszonyokból származó rendező erő, és nem elnyomás. Montesquieu Concha egyik legkedveltebb gondolkodója e kérdésben éppen az egyén és politikai közösség közti egyensúly miatt. Más szerzők elemzésével ellentétben nem mutat rá nézeteinek hiányos vagy ellentmondásos voltára.

Kevésbé ismert, hogy Montesquieu szkeptikus gondolatokat is megfogalmazott a szabadságról, legalábbis mint ideálról, lévén filozófiájában a szabadság nem ideális állapot, hanem törvényes biztosíték. Erre nyomtatásban megjelent és kéziratban maradt szövegeiben is találunk példát. „A politikában távolról sem azt jelenti a *szabadság* szó, mint amilyen jelentést a szónokok és költők adtak neki.”¹⁰ „Nincs még egy olyan szó, amely több különböző jelentést kapott volna, és annyiféle módon érintette volna meg a gondolkodókat, mint a *szabadság*. [...] Végtére, mindegyikük [mindezen népek] azt a kormányzatot nevezte szabadságnak, amelyik megfelelt szokásainak és hajlamainak.”¹¹

A szkeptikus megközelítés azonban nem pusztán ironia, hanem éppen annak magyarázata, hogy az akarat szabadságát a társadalomban törvények szorítják keretek közé, az állam pedig a hatalom mérséklése révén saját beavatkozását korlátozza az állampolgárokkal (citoyen) szemben. Jelen tanulmányban nem áll módomban részletesen kitérni arra, hogy Concha kit hogyan értékelt az emberi és politikai dimenzió közötti egyensúly szempontjából abból a mintegy kéttucatnyi szerzőből, akiket említ vagy idéz. Csupán a Rousseau- és Montesquieu-olvasat ellentéteire mutatok rá.

Concha szemében Rousseau eredeti (e szót két ízben is használja vele kapcsolatban), ám a hangsúlyokat radikálisan elmozdító gondolkodó volt. Montesquieu-t ellenben higgadt, a szempontok egyensúlyára törekvő gondolkodónak látja. Concha arra keresi a választ, hogy Rousseau-nak igaza lehetett-e az egyéniség feltételek nélküli méltatásában, és abban, hogy a társadalmi egyenlőtlenség eltörölt valamiféle szabad természeti állapotot. Concha Rousseau-val ellenkező véleményen van: szerinte a civilizáció, az állam fejlődése szabadabbá tették az embert, mert természetes szabadsága az alkalmazkodásban rejlik, szellemi értelemben vett szabadsága pedig attól függ, hogy mennyire távolodik el a természettől való függéstől. A szerződéselmélet annak eredménye, hogy az egyéni szabadságot az egyének védelmében korlátozni kell, a közösség irányításában való részvétel viszont az egyéni szabadság biztosítója. Tehát a szerződés, Rousseau elméletével ellentétben, nem egy eredendően szabad állapot felszámolása. Concha szemében az egyenlőség, főképp, ha nem természetes, hanem előírt, nem tesz szabaddá. Olvasatában a rousseau-i közakarat (volonté générale) azt jelenti, hogy az egyéneknek egyenlőnek kell lenniük, hiszen csak úgy őrizhetik meg szabadságukat, ha akaratukból közakarat formálódik. Concha szemében azonban Rousseau tézise irreális, és a közakaratra hivatkozni ideológiát is teremthet egy elnyomó vezetés számára.

Concha a Kolozsváron eltöltött húsz év során (1872–1892) tanította Montesquieu filozófiáját. Ez a hatás későbbi munkáin is érezhető. Oktatói tevékenységének nyomát találni a korabeli tanrendekben, és ez is arról árulkodik, hogy Montesquieu-nak kitüntetett figyelmet szentelt.¹² Concha mindamellett nem volt a Montesquieu-filológia művelője. Fejtegetéseiben a legismertebb szöveghelelyeket veszi alapul, Montesquieu-t nem szó szerint idézi, hanem inkább parafrázálja. Értelmezése szerint Montesquieu-nél a hatalom megosztása a poli-

tikai szabadság garanciája, a törvény mérsékelt, nem elnyomó volta pedig az egyéni szabadság biztosítója.

Az 1894-es esszé egyik Montesquieu-t idéző gondolata, hogy az egyéni szabadság, ha független a köz szabadságától, törekény, hiszen hasonló egyéni szabadságokba ütközhet. Concha „önfelismert és önmeghatározott korlát” fogalma is rokonságot mutat Montesquieu nézeteivel, bár továbbviszi a montesquieu-i alapgondolatot: a korlátlan szabadságot nemcsak kívülről, a törvények útján kell mérsékelni, hanem az egyén belső önrányítása is ezt szolgálja.

Montesquieu elemzésének felvezetése a szövegben érdekes módon Kant, jobban mondva az a zárógondolat a Kantot tárgyaló bekezdések végén, hogy – Concha szemében – Kant végső soron mégis az individuális szabadság képviselője volt, még ha alá is rendelte azt az észnek, az önuralomnak, a kötelességnek. A kronológiai sorrendtől való eltérésnek, a visszakanyarodásnak persze nem ez az egyetlen példája a szövegben. Az esszét olvasva az lehet a benyomásunk, hogy Concha keresi az általa individualistának ítélt szabadságértelmezést kidolgozó szerzőkkel szembeállítható érveket, téziseket, ezért kanyarodik vissza Kant után Montesquieu-höz.

Concha négy ismert szöveghelyre utal *A törvények szelleméről* elemzése során, amelyeket összeköt. Olvasatában összetartozik és egymást magyarázza az, hogy a törvények szükségszerű viszonyok (I, 1), hogy a törvényeket Montesquieu a dolgok természetéből eredezteti (I, 3), ezért a szabadság politikai értelemben lehetőség annak megtételére, amit a törvények megengednek, és védelem az ellen, hogy valakit a törvényekkel ellenkező tettekre kötelezzenek (XI, 3). Az állampolgárok szempontjából pedig a szabadság a biztonság vagy legalább a biztonság tudata (XII, 1).

Concha olvasata szerint Montesquieu számára a politikai szabadság abban áll, hogy a szuverén hatalomnak ne álljon módjában túllépni a törvényt az állampolgárokra gyakorolt nyomásban, ezt pedig a hatalom megosztása és a hatalmi ágak egyensúlyban tartása alapozhatja meg. Ezzel egy időben az egyéni szabadság abban áll, hogy a törvények ne menjenek túl a dolgok természetes rendjén az egyének viszonyainak rendezésében. Concha Montesquieu szabadság-meghatározását lényegében helyesnek tartja, csupán a „kiteljesedés”, kibontakozás”, „tökéletesedés” gondolatokat nem találja meg benne: az embernek mint egyednek, és az emberiségnek mint egésznek, szabadnak kell lennie a kiteljesedéshez. A szabadság ebben az értelemben azonosítható az emberi eszmével. Concha szemében nem teljes szabadság az, ha valakit csupán nem nyomnak el, és viszonylagos biztonságban tudhatja magát abban a politikai közösségben, amelyben él.

Konklúzió

■ Nem volna szerencsés lezárni egy olyan kutatást, amely jelenleg inkább egy téma feltérképezése, mintsem kidolgozása. Annyit mindenesetre már most érdemes leszögezni, hogy Concha Győző hozzájárult a „politikai” fogalmának meghatározásához, amelyet bizonyos mértékben a köz, a közösségi lét szinonimájává tett. Concha semmiképp nem a hatalom megszerzésére és gyakorlására fordította a figyelmét, amikor a politikai létmódon gondolkodott. Politikai-fogalmában nem kap szerepet a támadó–védekező, barát–ellenség opozíció. Sőt megíté-

lése szerint még a köznek és az egyénnek, a közösség érdekének és az egyéni önmegvalósításnak sem szabadna – ideális esetben – szemben állnia.

■ JEGYZETEK

1. Concha Győzöt nem említi Penke Olga – Balázs Péter: *Montesquieu műveinek és gondolatainak fogadtatása a 18. század végétől napjainkig Magyarországon*. Irodalomtörténeti Közlemények 2012. 1. sz. 3–21. Röviden ejt róla szót, lévén tanulmánya nem a 19. század utolsó éveit tárgyalja, Kontler László: *Political Ambition: The Concept in Montesquieu's The Spirit of the Laws and its Reception in Hungary (1748–1848)*. In: Szijártó M. István – Blockmans, Wim – Kontler László (eds.): *Parliamentarism in Northern and East-Central Europe in the Long Eighteenth Century, I Representative Institutions and Political Motivation*. Routledge, London, 2022. 199–226.
2. Concha Győző: *Az emberi eszme mint szabadság*. Budapesti Szemle 1894. 211–213. sz. 321–354.
3. Uó: *Politika. I. Alkotmánytan*. Hoffmann és Molnár, Bp., 1895. 43–59.
4. Concha Győző: *Az emberi eszme mint szabadság*. 337.
5. Isaiah Berlin: *Two Concepts of Liberty: An Inaugural Lecture Delivered before the University of Oxford on 31st October 1958*. Clarendon Press, Oxford, 1958.
6. Concha Győző: *Az emberi eszme mint szabadság*. 331.
7. Uo. 332.
8. Uo. 321.
9. Uo. 338.
10. Montesquieu: *A törvények szelleméről védelme. Gondolataim*. (Ford. Kovács Eszter) L'Harmattan, Bp., 2016. 156.
11. Montesquieu: *De l'esprit des lois*. In: Uó: *Œuvres complètes*. (Ed. Roger Caillois) Gallimard, Paris, 1951. XI. 2. 394.
12. *A Kolozsvári Magyar Királyi Tudományegyetem Tanrendje*. Kolozsvár, 1876.

